

Cuvânt înainte

Volumul pe care îl prezentăm astăzi publicului interesat de istorie, este rezultatul firesc al Conferinței cu participare internațională: *Schimbarea de paradigmă din istoria ecleziastică și cea laică în Transilvania secolului al XVIII-lea* Ediția I-a, 2009 din Alba Iulia. Conferința a fost organizată de Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia - Catedra de Istorie și Centrul de Cercetări Istorice și Politologice „Iuliu Maniu” din Alba Iulia. Manifestarea a beneficiat de colaborarea Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia. Finanțarea conferinței a fost asigurată pe baza unui proiect însoțit de Autoritatea Națională pentru Cercetare Științifică – București, cu susținerea Universității „1 Decembrie 1918” Alba Iulia și a Fundației Bod Péter din Alba Iulia (prin Szülőföld Alap-Budapesta).

Conferința a reunit cercetători din Alba Iulia, Cluj-Napoca, Budapesta, Zürich, Szeged și Eger. Aceștia au reprezentat distinse universități și centre de cercetare din țară și străinătate: Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia, Universitatea din Zürich, Universitatea Reformată Károli Gáspár-Budapesta, Universitatea Babeș – Bolyai Cluj-Napoca, Universitatea din Szeged, Universitatea Eszterházy Károly din Eger, Centrul de Cercetări Istorice și Politologice „Iuliu Maniu” din Alba Iulia, Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia și Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca. Prelegerile conferinței, precum și lucrările prezente în acest volum, au dezbătut trei elemente importante ale schimbării paradigmei istoriografice din Transilvania secolului al XVIII-lea: **I) Convergențele, divergențele și continuitatea scrisului istoric: dimensiunea transilvăneană a schimbării paradigmei istoriografice. II) Centrele formatoare și schimbarea de paradigmă istoriografică din Transilvania: de la centru către periferie. Dimensiunile europene. III) Toleranța și intoleranța confesională ca o paradigmă istoriografică.**

Istoriografia transilvăneană s-a modificat, asemenea schimbării politice intervenite prin instaurarea puterii habsburgice în Principatul autonom, și ca o urmare firească a pătrunderii iluminismului în această parte a Europei. Schimbarea paradigmei istoriografice în Transilvania secolului al XVIII-lea a urmat modernitatea (reforma) social-politică în realizarea dezideratului de modernitate istoriografică. La începutul secolului al XVIII-lea, convulsiile integrării precipitate a Principatului Autonom al Transilvaniei în Imperiul Habsburgic a atras după sine și criza istoriografiei. Scrisul istoric s-a introvertit, ca o măsură de apărare și conservare a vechilor valori umaniste, moștenite

îndeosebi de la istoriografia Reformei transilvănene. Pentru prima dată, criza conștiinței transilvănene ca o reacție a schimbărilor politice intervenite a devenit vizibilă îndeosebi în *Biografia* contelui Nicolae Bethlen (1642–1716). Nostalgia vremurilor trecute revenea obsesiv în atenția cititorilor de istorie și moravuri nobiliare cu ajutorul descrierii metamorfozei politico-sociale a Principatului în *Metamorphosis Transilvaniae* conceput de baronul Péter Apor (1676–1752). Soluția aleasă de istoriografia transilvăneană protestantă aflată în defensivă și tributară ideii de conservare a fost cea de retragere – evadare, atitudine afișată de nobilul Mihail Cserei (1667-1756), autor al *Istoriei Transilvaniei până la 1711*, care efectiv s-a retras pe domeniul său și prin aceasta s-a și îndepărtat de scrisul istoric. Nobilimea părea a se resemna printr-o manifestare a așteptării vremurilor mai bune și a pasivității, conduită oficializată prin cuvintele istoricului și secretarului gubernial István Halmágyi (1719–1785): „*stau pe fundul unui vapor și ascult de acolo valurile de sus*” – cuvinte care pătrundeau în efectele politicii autoritare absolutiste, care chema la ordine și schimbare. Valurile schimbărilor politice între Est și Vest au condus la reformulări și redefiniri a identității ortodoxe, greco-catolice, romano catolice și implicit protestante, care au generat **premisele dezvoltării, schimbării paradigmatică a istoriografiei**. În istoriografie (Péter Apor, Péter Bod, Memoriile lui György Rettegi, Martin Schmeizel) apare prototipul nobilului integrat, nou (*homo novus*), care se supunea noilor cerințe și era adept modei noi (*neue Mode*). Valoarea sa culturală și importanța, utilitatea sa administrativă a fost dată de studiile în străinătate (peregrinare academică, *peregrinatio academica*) la Universitățile din Viena, Roma, Țările de Jos, Trnava (Nagyszombat), Leiden, Basel sau Principatele Germane. Cultura promovată de acest nou suflu iluminist a adus în discuție concepte cheie ale dezvoltării naționale, ca de exemplu: școală, reformă administrativă și națiune idei structurale în dezvoltarea unei reforme sociale, politice și religioase la nivel imperial. Paradoxal sau nu, în Transilvania cei care promovau schimbarea de paradigmă istoriografică au aparținut nobilimii și clerului reformist. Pe parcursul secolului al XVIII-lea însăși latura confesională a promovat o dezbatere directă, sau indirectă (în surdină) dintre Contrareforma - reformă catolică și protestantism. Schimbarea de paradigmă istoriografică astfel a urmat evoluția societății de la baroc la preiluminism, mai apoi la iluminism. În cadrul dezbaterii istoriei ecleziastice momentul unirii religioase a românilor ortodocși cu Biserica Romei, este de o importanță considerabilă (Gherontie Cotore), cu ecouri importante în istoriografia protestantă (Bod, *Historia valachorum*). În vederea modernizării scrisului istoric și a realizării unei adevărate schimbări de paradigmă, s-au născut **programe istoriografice**. În virtutea folosirii istoriei în Reforma administrativă a Imperiului, programele, fie catolice sau protestante, s-au

desprins anevoios de latura confesională a dezbaterii. Au apărut două concepte fundamentale pentru istoriografie: necesitatea asigurării accesului la arhive (Leopold Kollonich, *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn*, 1689) și utilitatea dezvoltării unei metode analitice, interrogative a materialului aflat la dispoziție (Gábor Hevenesi, *Modus materiae conquirendae, pro annalibus ecclesiasticis regni Hungariae*, 1694). Considerate adevărate „ustensile” în realizarea Contrareformei au generat înnoirea propriei atitudini istoriografice prin *historia critica*, idee promovată de episcopul Jacques-Bénigne Bossuet (1627-1704). Istoriografia protestantă, urmând modelele prusace s-a raliat cerinței utilitariste afișate de societate. Prin istoriografia cunoașterii statelor (*Staatenkunde* – prin Matthias Bél, Ferenc Fóris Otrókocsi, Péter Bod, Iosiv Benkő), sau modelul oferit de Johann Lorenz von Mosheim, flacianismul tradițional promovat de istoriografia protestantă a Principatului s-a adaptat noii situații politice colorând tipologia iezuită a cercetării istoriei. Efortul imens necesar în depănarea informațiilor variate și specializarea ramurilor istorice a condus inerent la necesitatea ideii cercetării asociative a istoriei prin *Academii* și *Asociații* (János Csere Apáczai, Péter Bod). Iluminismul transilvănean a născut **noi atitudini și concepții istoriografice**. Setea pentru cercetarea originii, devine aproape obsesivă pentru această regiune eterogenă din punct de vedere etnic. Intenția istoricilor fiind de definire a identității și alterității naționale prin argumentarea socio-politică a ideii de națiune (*natio*). Alteritatea implica însă compromis, acceptare și confruntare istoriografică, în spiritul unui adevărat militantism socio-politic. Istoricul acestei lumi schimbate avea succes, doar dacă deținea calitățile intelectuale ale secolului, reflectate și de scrisul istoric: astfel erudiția, pietatea și spiritul critic devin atribute calitative în dezbateră istoriografică. În modelarea spirituală a personalităților istorice curente filosofico-teologice au jucat un rol important: coccejanismul, cartezianismul, iosefinismul, wolfianismul, jansenismul și febronianismul au avut un aport esențial la formarea portretelor spirituale ale istoriografiei secolului al XVIII-lea. Sub influența ideologiilor spirituale acceptate și adaptate din timpul studiilor în străinătate, apar și conceptele esențiale ale structurării unui discurs istoric modern și coerent: curiozitățile (*Curiositas*), toleranța confesională (*Mutua tolerantia*), irenicismul, obiectivitatea critică etc. Simplitatea umanistă descriptivă a vieților principilor prin acumularea metodelor și conceptelor noi a evoluat printr-o adevărată schimbare de paradigmă la descrieri istorice complexe aflate sub influența deopotrivă a istoriografiei cunoașterii statelor și a metodei iezuite de interogare a trecutului. Scopul istoriografiei devine un adevărat *raison d'état*. Istoriografia secolului al XVIII-lea a început să exceleze printr-un discurs argumentativ politic și social, depărtându-se de cauzalitățile pur confesionale. Laicizarea scrisului istoric în secolul luminilor manifestă interes sporit pentru

iubire și relația individului cu societatea, devenind un element util în reforma societății. *Utilitarismul* istoriografic a devenit noua paradigmă a secolului al XVIII-lea. Schimbarea de paradigmă s-a manifestat și prin **diversificarea raporturilor dintre istoriografia laică și istoriografia ecleziastică**. Istoriografia ecleziastică dorea lărgirea hotarelor *Respublica Christiana* către granițele unei noi și tolerante *Respublica Litteraria*. În evoluția lor, științele istorice au început să se specializeze (apar noi domenii de activitate: științe ajutătoare, istorie literară, istoria ecleziastică, istorie laică, cartografia, arhondologie etc.). Revigorarea ateismului, naturalismului și deismului în Vestul Europei, chiar dacă nu provoacă accese de impietate istoriografică în Principat, devin perceptibile semne de îndepărtare de la explicarea exclusiv providențială a istoriei. Istoriografia din Transilvania se simțea datoră să conducă societatea de la comunitatea religioasă la identitatea națională, aceasta fără însă a se dezice de latura confesională. Religiozitatea transilvăneană, din contră este pusă în lupta împotriva impietății secolului. Lumina, Rațiunea pătrunde prin Credință în istoria Principatului. Datorită acestei schimbări structurale a scrisului istoriografic, schimbarea paradigmei istoriografice în Transilvania secolului al XVIII-lea a devenit o realitate.

Organizatorii doresc să mulțumească tuturor pentru implicarea financiară și organizarea în condiții optime a conferinței și publicarea volumului.

Botond Gudor

Foreword

The volume that we present today to the public interested in history is the natural result of the Conference with international participation entitled: *Schimbarea de paradigmă din istoria ecleziastică și cea laică în Transilvania secolului al XVIII-lea (Paradigm Change in the Ecclesiastical and Laic History of Transylvania in the 18th Century)*, the first edition, 2009, Alba Iulia. The Conference was organised by "1 Decembrie 1918" University of Alba Iulia – The Department of History and "Tuliu Maniu" Centre for Historical and Politological Research of Alba Iulia. The manifestation enjoyed the collaboration with the Union National Museum of Alba Iulia. The Conference financing was ensured by a project mastered by the National Authority for Scientific Research – Bucharest having the support of "1 Decembrie 1918" University of Alba Iulia and Bod Péter Foundation, Alba Iulia (through Szülőföld Alap-Budapest).

The Conference enjoyed the presence of participants from Alba Iulia, Cluj-Napoca, Budapest, Zürich, Szeged and Eger. They represented distinguished universities and research centres in the country and abroad: "1 Decembrie 1918" University of Alba Iulia, University of Zürich, Károli Gáspár University of the Hungarian Reformed Church - Budapest, Babeş-Bolyai University of Cluj-Napoca, University of Szeged, Eszterházy Károly University of Eger, "Tuliu Maniu" Centre for Historical and Politological Research, Alba Iulia, the Union National Museum, Alba Iulia, and "George Barițiu" Institute of History of the Romanian Academy, Cluj-Napoca. The Conference lectures and the scientific works of this volume tackle three significant elements of the historiographical paradigm change of Transylvania in the 18th century: **I) Convergences, Divergences and Continuity of Historical Writing; II) Training Centres and the Historiographical Paradigm Change in Transylvania: From Centre to Periphery. European Dimensions; III) Confessional Tolerance and Intolerance as Historiographical Paradigm.**

The change of the Transylvanian historiography was – just as the political change manifested itself because of the setting up of the Habsburg domination in the autonomous Principality – a natural result of the pervasion of Enlightenment in this part of Europe. The historiographical paradigm change in Transylvania in the 18th century followed the social and political modernity (reform) for the carrying out of the desideratum of historiographical modernity. In the beginning of the 18th century, the convulsive movements carried out in order to integrate the Transylvanian Autonomous Principality within the Habsburg Empire drew upon itself the historiographical crisis. The historical writing introverted itself as defence and conservation measure for the

old humanist values inherited especially from the historiography of the Transylvanian Reform. It was for the first time that the Transylvanian conscience crisis seen as reaction to political change became visible, especially in Count Miklós Bethlen's (1642 – 1716) *Autobiography*. The melancholy of the past times called up again the attention of the readers fond of history and nobiliary manners having the support of the description of the social and political metamorphosis of Principality in *Metamorphosis Transilvaniae* written by baron Péter Apor (1676–1752). The solution chosen by the Protestant Transylvanian historiography in defensive and tributary to the idea of conservation was the retreat – the escapism. This was the attitude expressed by nobleman Mihály Cserei (1667-1756), the author of the work *The History of Transylvania until 1711*. He effectively left his domain and therefore estranged himself from the historical writing. The nobility seemed resigned through a manifestation of expectation for better life and passivity. This behaviour was made official through the words expressed by historian and provincial secretary István Halmágyi (1719–1785): *"I am sitting on the bottom of a steamer and listen from down there the above waves"* - these words pervaded the effects of the absolutist and authoritative policy that called for order and change. The wave of the political change between East and West led to restatements and the redefining of the Orthodox, Greek Catholic, Roman Catholic and, implicitly, Protestant identities that generated the premises of the development and historiographical paradigm change. In historiography (Péter Apor, Péter Bod, György Rettégi's *Memories*, Martin Schmeizel) therefore emerged the prototype of the new, integrated noble (*homo novus*) who submitted himself to new requirements and was partisan of the new baroque fashion (*neue Mode*). His cultural value, significance and administrative utility were given by the studies abroad (academic pilgrimage, *peregrinatio academica*) at the Universities of Vienna, Rome, Trnava (Nagyszombat), Leiden, Basel or German Principalities. The culture promoted by this new enlightened spirit raised for discussion the key concepts of the national development, such as: school, administrative reform, and nation, structural ideas for the development of a social, political and religious reform at imperial level. Paradoxically or not, those who promoted the historiographical paradigm change in Transylvania belonged to the nobility and Protestant clergy. The confessional side promoted a direct or indirect (in a low tone) debate between the Counter-Reformation – Catholic Reform and Protestantism throughout the 18th century. The historiographical paradigm change therefore followed the evolution of the society from baroque to Pre-Enlightenment, and, then, Enlightenment. Within the debate upon the ecclesiastical history, the moment of the religious Union of the Orthodox Romanians with the Church of Rome is very important (Gherontie Cotore)

and had significant echoes in the Protestant historiography (Bod, *Historia valachorum*). **Historiographical paradigms** emerged with a view to modernising the historical writing and carrying out a real paradigm change. By virtue of the use of history for the administrative Reform of the Empire, the programmes - be them Catholic or Protestant – detached themselves from the confessional side of debate with difficulty. Two fundamental concepts for historiography therefore emerged: the need to ensure the access to archives (Leopold Kollonich, *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn*, 1689) and the usefulness of the development of an analytical, interrogative method for the material at the disposal (Gábor Hevenesi, *Modus materiae conquirendae, pro annalibus ecclesiasticis regni Hungariae*, 1694). They were considered real “tools” for social Reform achievement and generated the renovation of the historiographical attitude through *historia critica* – this idea was promoted by Bishop Jacques- Bénigne Bossuet (1627-1704). Protestant historiography followed the Prussian patterns and rallied the utilitarian requirement promoted within society. The traditional flacianism promoted by the Protestant historiography of the Principality adjusted itself to the new political situation and coloured the Jesuit typology of the historical research through the historiography of the state knowledge (*Staatenkunde* –through Matthias Bél, Ferenc Főris Otrokocsi, Péter Bod, József Benkő) or the model rendered by Johann Lorenz von Mosheim (1693-1755). The immense effort needed in order to spin the various information and specialization of the historical branches inherently led to the necessity of the idea of associative research in history through *Academies and Associations* (János Csere Apáczai, Péter Bod). Transylvanian Enlightenment gave birth to **new attitudes and historiographical conceptions**. The striving for origin research became almost obsessive for this ethnically heterogeneous region. The historians’ intention was to define the national identity and alterity through the social and political argumentation of the idea of a nation (*natio*). Nevertheless, alterity involved a compromise, historiographical acceptance and confrontation in the spirit of real social and political militantism. The historian of this world that was changed had success only if he was also endowed with the intellectual qualities of the century also reflected in the historical writing: erudition and piety became qualitative attributes for the historiographical debate. The philosophical and theological trends played a major role for the historical personalities’ spiritual modelling. Mention should be made about coccejanism, cartezianism, iozefinism, wolfianism, jansenism and febronianism. They brought an essential contribution to the formation of the spiritual portraits of historiography in the 18th century. The essential concepts of the structuring of a modern and coherent historical discourse emerged under the influence of the

Foreword

spiritual ideologies that had been accepted and adapted during the study time spent abroad: curiosities (*Curiositas*), confessional tolerance (*Mutua tolerantia*), irenicism, critical objectivity etc. The humanist descriptive simplicity of princes' lives through the new method and concept accumulation evolved through a real paradigm change about the complex historical descriptions under the influence of both the knowledge of state historiography and the Jesuit method of interrogation about the past. The purpose of historiography becomes a real *raison d'état*. Historiography of the 18th century started to excel through a political and social argumentative discourse and detached itself from purely confessional causalities. The laicization of historical writing in the century of Enlightenment manifested increased interest for love and the individual's relation with society, and became a useful element for the Reform of society. The historiographical utilitarianism became the new paradigm of the 18th century. The paradigm change also manifested through **the diversification of the relations between the laic and ecclesiastical historiography**. The ecclesiastical historiography wanted to expand the borders of *Respublica Christiana* towards the boundaries of a new and tolerant *Respublica Litteraria*. Historical sciences started to specialise themselves throughout their evolution (hence, new fields of activity emerged: auxiliary sciences, literary, ecclesiastical and laic history, cartography, arhondology etc.) Although it did not generate enormous historiographical impiety in Principality, atheism, naturalism and deism renascence in Western Europe became perceptible signs of detachment from the exclusively providential explanation of history. The Transylvanian historiography felt that it was its duty to lead the society from religious community to national identity without the denying of the confessional side. On the contrary, the Transylvanian religiosity was placed in the middle of the fight against the impiety of the century. The Light, the Reason, pervaded the history of Principality through Faith. The historiographical paradigm change in Transylvania became a reality in the 18th century owing to this structural change of the historiographical writing.

The organisers want to thank all those who financially got involved in the organisation of the Conference under optimal circumstances and the volume publishing

Botond Gudor